

สังคมแห่งการเรียนรู้ : สังคมสงฆ์ในสมัยพุทธกาล

วินธรรม อโศกตระกูล

สังคมสงฆ์มีลักษณะบางประการที่แตกต่างจากสังคมฆราวาส แต่ก็มีหลายประการที่สังคมสงฆ์เป็นตัวอย่างอันดีที่สังคมฆราวาสพึงปฏิบัติตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพัฒนามนุษย์ที่เป็นสมาชิกของสังคม ซึ่งเป็นเป้าหมายแรกของสังคมสงฆ์ ดังจะเห็นได้จากคำตรัสของพระพุทธเจ้าในการให้อุปสมบทบัญญัติดังนี้ “เธอจงเป็นภิกษุมา

สังคมของภิกษุสงฆ์ ให้สงฆ์มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาพระภิกษุซึ่งเป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์ บทความนี้จะกล่าวถึงระบบสังคมสงฆ์ในสมัยพุทธกาล ซึ่งเป็นตัวอย่างของสังคมเพื่อการเรียนรู้ที่ชัดเจน

กำเนิดสังคมสงฆ์

จากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๔ มหาขันธกะ พระภิกษุที่อุปสมบทแล้วได้ศึกษาปฏิบัติธรรมจนกระทั่งบรรลุ

เกิด ธรรมอันแรกแล้วดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่ม ๔ หน้า ๑๙) และเมื่อภิกษุทั้งหลาย ปฏิบัติธรรมจนตนเองพ้นจากความทุกข์แล้ว เป้าหมายต่อไปก็คือ “พวกเธอจงเที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์... สัตว์ทั้งหลายจำพวกที่มีรูปคือกิเลสในจักรุน้อยมีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อม ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมี...” (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวงเล่ม ๔ หน้า ๓๒) จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงมีจุดมุ่งหมายในการพัฒนามนุษย์ให้พ้นจากความทุกข์ ทั้งนี้ พระพุทธเจ้าทรงสร้างระบบ

ธรรมเป็นพระอรหันต์ จะแยกกันไปประกาศธรรมตามรับสั่งของพระพุทธเจ้าที่ตรัสว่า “พวกเธออย่าไปรวมทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะครบบริบูรณ์ บริสุทธ์...แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม” เมื่อแยกกันไปเช่นนี้สังคมสงฆ์จึงยังไม่เกิดขึ้น เท่าที่มีหลักฐานปรากฏ พระภิกษุอยู่รวมกันครั้งแรกเมื่อมีประชาชนกล่าวติเตียนพระภิกษุว่าจาริกไปตลอดปีเหยียบดินหญ้า และสัตว์เล็ก ๆ พระพุทธเจ้าจึงรับสั่งให้พระภิกษุอยู่จำพรรษาในฤดูฝน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่ม ๔ หน้า ๒๒๔)

เมื่ออยู่จำพรรษาด้วยกันนานถึง ๓ เดือน พระพุทธเจ้าก็ทรงกำหนดให้พระภิกษุปวารณากันในวันออกพรรษา กล่าวคือ ให้มีการประชุมสงฆ์แล้วพระภิกษุแต่ละรูปขอให้สงฆ์ว่ากล่าว หากได้เห็น ได้ฟัง หรือ แม้แค่สงสัยว่ามีพฤติกรรมใดไม่สมควรเพื่อพระภิกษุนั้นจะได้แก้ไขปรับปรุงต่อไป

เหตุที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้มีการปวารณากันเนื่องจากทรงทราบว่าพระภิกษุบางกลุ่มจำพรรษาด้วยกันโดยไม่พูดกันเลย ต่างคนต่างทำหน้าที่ของตน แม้พระภิกษุเหล่านั้นจะอยู่ร่วมกันด้วยดีตลอดพรรษา โดยที่ทุกรูปรับผิดชอบหน้าที่การงานไม่บกพร่อง พระพุทธเจ้ากลับทรงดำนิ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๔ หน้า ๒๖๐) เหตุการณ์นี้ทำให้เห็นว่า พระพุทธเจ้ามิได้ทรงเน้นผลของงาน แต่ทรงให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ระหว่างพระภิกษุ และทรงส่งเสริมให้พระภิกษุที่อยู่ร่วมกันให้คำแนะนำที่มีประโยชน์ต่อกัน เป็นการพัฒนาร่วมกัน

นอกจากการปวารณาแล้ว พระพุทธเจ้ายังทรงมีวิธีการอีกหลายประการที่ส่งเสริมการพัฒนาพระภิกษุด้วยกระบวนการทางสังคม ซึ่งจะได้กล่าวในหัวข้อต่อไป

การบริหารปกครองในสังคมสงฆ์

สังคมสงฆ์นอกจากจะเกิดจากการอยู่ร่วมกันในระหว่างเข้าพรรษาแล้ว ยังมีพระภิกษุรวมกลุ่มกันอีกลักษณะหนึ่ง คือ การรวมกลุ่มกันตามจริต เช่น กลุ่มผู้มีศรัทธา กลุ่มผู้มีปัญญา กลุ่มผู้ศึกษามาก (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๑๖ หน้า ๑๕๒-๑๕๓) นอกจากนี้เมื่อมีพระภิกษุอุปสมบทมากขึ้น และมีผู้ที่อยู่ห่างไกลต้องการจะอุปสมบทพระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้พระภิกษุที่บวชนานถึง ๑๐ พรรษาแล้ว ทำพิธีอุปสมบทรับผู้อื่นเข้ามาเป็นพระภิกษุได้ ผู้ที่ศรัทธาพระภิกษุรูปใด จึงไปอุปสมบทกับพระภิกษุรูปนั้น เช่น พระปุณณะ มันทานีบุตร ผู้เป็นเลิศในการแสดงธรรม พระมหากัจจนะ ผู้ชำนาญในการอธิบายธรรม พระ

อุบาลี มีความชำนาญในพระวินัย (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๒๐ หน้า ๒๔-๒๖) พระภิกษุเหล่านี้จะมีพระภิกษุมาศึกษาตามเป็นกลุ่มใหญ่ แต่ละกลุ่มจะมีอิสระในตนเอง แต่มีศีลและวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ เป็นกฎเกณฑ์ควบคุมความประพฤติเหมือนกัน

ศีล หมายถึง การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในกุศลธรรม การปฏิบัติตนในระเบียบ (วิสุทธิมคคสูตร นาม ปกรณ-วิเสสสูตร ปจโม ภาค, หน้า ๙) พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระไตรปิฎกเล่ม ๙ หน้า ๕๙-๖๗ ว่าพระองค์และพระภิกษุทั้งหลายปฏิบัติตามจุลศีล มัชฌิมศีล และ มหาศีล แต่พระพุทธเจ้ามิได้ทรงกำหนดโทษสำหรับพระภิกษุที่ละเมิดศีล ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะพระภิกษุรุ่นแรกๆ เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามศีลทั้ง ๓ หมวดนั้น จนกระทั่งเมื่อมีพระภิกษุละเมิดศีลและประพฤติไม่เหมาะสม พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติวินัย กำหนดโทษสำหรับพระภิกษุที่ละเมิดศีลประพฤติไม่เหมาะสมนั้น

วินัย เป็นเครื่องมือในการอบรมกายและวาจาให้เรียบร้อย (สมณฑปาสาทิกา นาม นวินยภูจกถา : ปจโม ภาค, หน้า ๑๔) พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวินัยที่ละข้อเรียกว่า ลิกขาบท ตามปัญหาความประพฤติของพระภิกษุที่เกิดขึ้น เช่น ขณะที่สงฆ์ประชุมกันอยู่ พระภิกษุรูปหนึ่งลุกออกจากที่ประชุมสงฆ์โดยไม่ให้ฉันทะ^๑ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติลิกขาบทว่า เมื่อสงฆ์ยังประชุมกันอยู่ พระภิกษุรูปใดลุกออกจากที่ประชุมสงฆ์โดยไม่ให้ฉันทะ เป็นปาจิตติย (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๒ หน้า ๕๙๖)

วินัยของพระภิกษุมิทั้งหมด ๒๒๗ ข้อ ประกอบด้วยส่วนที่เป็นข้อปฏิบัติส่วนตัว และส่วนที่เป็นหน้าที่ต่อส่วนรวมคือ สังคมสงฆ์ จากการศึกษาวินัยส่วนที่เป็นข้อปฏิบัติส่วนตัว จะเห็นว่า พระภิกษุที่ปฏิบัติตามวินัยจะเป็นผู้มีมารยาทเรียบร้อยงดงามชนิดที่เรียกได้ว่าเป็น “ผู้ดี” ไม่ว่าพระภิกษุนั้น ก่อนบวชจะเป็นคนในชนชั้นวรรณะใดก็ตาม เมื่อเข้าสู่สังคมสงฆ์แล้ว จะต้องได้รับ

การขัดเกลา เหมือนดอกมะลิที่ถูกนำมาร้อยเรียงกันเป็น พวงมาลัย โดยมีด้ายคือวินัยเป็นแกนกลางอันเดียวกัน

สำหรับวินัยส่วนที่เป็นหน้าที่ต่อส่วนรวม มีความสำคัญมากต่อการพัฒนาสังคมสงฆ์ เพราะสังคมสงฆ์มีสมาชิกที่มีพื้นฐานความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ กัน เป็นโอกาสที่จะได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน พระพุทธเจ้าทรงวางระบบการบริหารปกครองสงฆ์ที่เอื้ออย่างยิ่งต่อการเรียนรู้ร่วมกัน โดยทรงกำหนดให้มีการประชุมสงฆ์ หรือเรียกตามศัพท์ว่า สังฆกรรม สังฆกรรมมีหลายรูปแบบ ตามลักษณะของเรื่องที่น่าเข้าพิจารณาในที่ประชุมสงฆ์ ตั้งแต่การพิจารณารับคนเข้ามาบวชเป็นพระภิกษุ การงานต่าง ๆ การแก้ไขปัญหาของพระภิกษุ การลงโทษพระภิกษุ การทบทวนวินัย ปาวรณา ล้วนเป็นความรับผิดชอบของพระภิกษุทุกรูปในแต่ละอารามที่จะต้องร่วมประชุมทุกครั้ง ลักษณะการประชุมสงฆ์มี ๔ ลักษณะ คือ

๑. อปโลกนกรรม
๒. ญัตติกรรม
๓. ญัตติหุตยกรรม
๔. ญัตติจตุตถกรรม

อปโลกนกรรม คือ การกล่าวในที่ประชุมสงฆ์ เพื่อแจ้งให้สงฆ์ทราบ หรือ เพื่อแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องที่สงฆ์กำลังพิจารณา อปโลกนกรรมเป็นการแจ้งเรื่องทั่ว ๆ ไป มิใช่เรื่องสำคัญ และไม่ใช่ว่าเรื่องที่สงฆ์จะต้องพิจารณาตัดสินใจ เช่น แจ้งเรื่องการปลงศพอัญญเดียรถียที่มาขอบวช (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๔ หน้า ๑๑๗)

ญัตติกรรม เป็นการประกาศให้สงฆ์ทราบโดยไม่ได้ขอมติสงฆ์ เช่นเดียวกับอปโลกนกรรม ต่างกันคือ อปโลกนกรรมมิได้กำหนดว่า ใครจะเป็นผู้แจ้งหรือประกาศ ส่วนญัตติกรรม พระพุทธเจ้าทรงกำหนดว่า พระภิกษุที่ประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติกรรม ต้องเป็นผู้ฉลาดผู้สามารถ ทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการประชุมนั่นเอง

พระภิกษุผู้ดำเนินการประชุมจะต้องแจ้งแก่สงฆ์ว่า เกิดเรื่องอะไรขึ้น และจะทำอย่างไร โดยไม่ต้องให้สงฆ์วินิจฉัย เนื่องจากเป็นเรื่องปกติ เช่น ประกาศในที่ประชุมสงฆ์ว่า วันนี้เป็นวันอุโบสถ สงฆ์พึงทำอุโบสถ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๔ หน้า ๒๐๐)

ส่วนการประชุมอีก ๒ วิธี มีการขอมติของสงฆ์ คือ ญัตติหุตยกรรม และ ญัตติจตุตถกรรม ภิกษุผู้ฉลาดผู้สามารถทำหน้าที่ดำเนินการประชุม แจ้งให้สงฆ์ทราบว่า จะทำสังฆกรรมเรื่องอะไร (สวดญัตติ) และขอให้สงฆ์ทำความตกลงเกี่ยวกับเรื่องนั้นในที่ประชุมสงฆ์ (สวดอนุสาวนา) ญัตติหุตยกรรมสวดประกาศ ๒ ครั้ง คือ สวดญัตติ ๑ ครั้ง สวดอนุสาวนา ๑ ครั้ง ส่วนญัตติจตุตถกรรมสวดประกาศ ๔ ครั้ง คือ สวดญัตติ ๑ ครั้ง และสวดอนุสาวนา ๓ ครั้ง

ญัตติหุตยกรรมมักใช้ในการขออนุญาตสงฆ์เพื่อกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นเรื่องพื้น ๆ ในชีวิตประจำวัน เช่น ขอแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์^๒ หรือขอให้สงฆ์ของที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามไว้ด้วยเหตุจำเป็นบางประการ เช่น พระภิกษุอาพาธเวลาเดินต้องใช้ไม้เท้า แต่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ว่า ภิกษุรูปใดถือไม้เท้ากับสาแหรกต้องอาบัติทุกกฏ พระภิกษุนั้นจึงต้องขออนุญาตใช้ไม้เท้าต่อสงฆ์เรียกว่า ขอตณทสมมติ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๗ หน้า ๔๓)

ญัตติจตุตถกรรม กระทำเมื่อการตัดสินใจของสงฆ์เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ จะมีผลกระทบมากต่อผู้เกี่ยวข้อง เช่น การพิจารณารับบุคคลเข้ามาบวช (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๔ หน้า ๗๘) การทำโทษพระภิกษุ (กัมมขันธกะในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๖)

ในกรณีที่เกิดปัญหาขึ้นในสังคมสงฆ์^๓ สงฆ์จะประชุมกันเพื่อแก้ไขปัญหานั้น เรียกว่า อธิกรณสมณะ หรือ การระงับอธิกรณ์ การศึกษาเรื่องอธิกรณสมณะจะทำให้เห็นชัดเจนว่า พระพุทธเจ้าทรงปกครองสงฆ์และทรงให้

สงฆ์ปกครองกันเองโดยหลักพระธรรมวินัย ไม่ทรงให้ความสำคัญแก่บุคคลหรือคณะบุคคลเป็นการเฉพาะ พระภิกษุทุกรูป^๕ มีหน้าที่รับผิดชอบต่อทุกปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมสงฆ์

กล่าวโดยสรุป สังคมสงฆ์มีศีลและวินัยเป็นแกนหลักในการดำรงชีวิตร่วมกันและการบริหารปกครองในแต่ละอาวาส ใช้วิธีการประชุมพระภิกษุทุกรูปในอาวาส ไม่เกี่ยวข้องกับพระภิกษุในอาวาสอื่น อย่างไรก็ตาม พระภิกษุไม่จำเป็นต้องอยู่ประจำอาวาสใดอาวาสหนึ่ง และเมื่อเข้าไปอยู่ในอาวาสใด ก็มีสิทธิ์เข้าร่วมประชุมสงฆ์ในอาวาสนั้นได้ นอกจากนี้ในพระไตรปิฎกเคยมีเหตุปรากฏว่ามีพระภิกษุในเมืองวัชชีประพตติละเมดิวินัย พระภิกษุจากที่อื่นผ่านมา ได้ทราบเรื่องแล้ว แก้ไขปัญหาด้วยตนเองไม่ได้ จึงได้ไปขอความร่วมมือจากพระภิกษุในที่ต่างๆ ประชุมสงฆ์เพื่อพิจารณาเรื่องนี้ (ลัตตสติกขันธกะ ในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๗) แสดงให้เห็นว่า พระภิกษุธรรมวาทิ^๖ มีความรู้สึกมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อสังคมสงฆ์อย่างจริงจัง

ผู้นำในสังคมสงฆ์

แม้ว่าพระภิกษุทุกรูปในสังคมสงฆ์จะมีสิทธิและหน้าที่เสมอกันในการบริหารปกครองสงฆ์ด้วยวิธีการประชุมสังฆกรรม แต่สังคมสงฆ์ก็เหมือนกับทุกสังคมที่มีสมาชิกบางคนมีคุณสมบัติเด่นกว่าสมาชิกคนอื่น จึงเป็นผู้นำของสังคมโดยธรรมชาติหรือ ตามบารมีของผู้นั้น

เนื่องจากการประชุมสงฆ์มีความสำคัญมากในการบริหารปกครองสงฆ์ พระภิกษุที่ทำหน้าที่ดำเนินการประชุมจึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญมาก พระไตรปิฎกมิได้กล่าวถึงบทบาทของผู้ดำเนินการประชุมในที่ประชุมสงฆ์ไว้มากไปกว่าการประกาศญัตติให้สงฆ์ทราบและถามความเห็นของสงฆ์ แต่จากการที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้พระภิกษุผู้ฉลาดผู้สามารถเป็นผู้แจ้งญัตติและเปิดโอกาสให้พระภิกษุแสดงความคิดเห็น แสดงว่าจะต้องใช้ความสามารถไม่น้อย ไม่ว่าจะเป็นการควบคุมให้พูดใน

ประเด็น และในเวลาอันสมควร การสรุปสาระสำคัญของผู้แสดงความคิดเห็น ให้ผู้เข้าประชุมเข้าใจได้ง่ายขึ้น ตลอดจนการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่อาจเกิดขึ้นได้ การประชุมจะดำเนินไปได้ดีและบรรลุวัตถุประสงค์ของการประชุมเพียงใด ก็ขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้ดำเนินการประชุมในการประชุมสังฆกรรม จึงต้องมีพระภิกษุผู้ฉลาดผู้สามารถเป็นผู้ดำเนินการประชุม

บทบาทอีกประการหนึ่งของพระภิกษุผู้ฉลาดผู้สามารถ คือ การระงับอธิกรณ์ วิธีระงับอธิกรณ์วิธีหนึ่ง คือ การใช้เสียงข้างมาก (เยกฺกยลิกา) พระพุทธเจ้าทรงแนะนำว่า การระงับอธิกรณ์ด้วยเยกฺกยลิกา ควรใช้ในที่ประชุมที่มีธรรมวาทิภิกษุมากกว่าอธรรมวาทิภิกษุ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๖ หน้า ๓๕๖) เพื่อให้ที่ประชุมสงฆ์ได้มติหรือข้อยุติที่เป็นธรรมตามหลักแห่งพระธรรมวินัย

สังคมสงฆ์จะรักษาความเป็นธรรมในสังคมอยู่ได้ ตราบเท่าที่จำนวนธรรมวาทิภิกษุมีจำนวนมากกว่าอธรรมวาทิภิกษุ ในที่ประชุมสงฆ์ จำเป็นจะต้องมีพระภิกษุที่กล่าวธรรม ดังในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๒๔ หน้า ๑๐๑ กล่าวว่า “ในที่ประชุมใดไม่มีสัตบุรุษ ที่ประชุมนั้นไม่ชื่อว่าสภา ขนเหล่าใดไม่พูดเป็นธรรม ขนเหล่านั้นไม่ชื่อว่าเป็นสัตบุรุษ คนผู้ละระคะ โทสะ โมหะได้แล้ว พูดเป็นธรรม นั้นแหละ ชื่อว่าสัตบุรุษ”

นอกจากคุณสมบัติในด้านความสามารถและคุณธรรมดังกล่าวแล้ว พระภิกษุที่มีบทบาทเป็นผู้นำในสังคมสงฆ์ยังต้องมีคุณสมบัติอื่นๆ คือ มีความเป็นเลิศทางใดทางหนึ่ง เช่น วินัย อดทน ปัญญา ฤทธิ์ แสดงธรรม อธิบายขยายหัวข้อธรรม หรือ ด้านอื่นๆ ก็จะมีบุคคลขอบวชในกลุ่มของพระภิกษุนั้น หรือ ถ้าบวชแล้ว ก็ติดตามไปอยู่ในกลุ่มนั้นได้ แม้จะไม่มีการตั้งหัวหน้ากลุ่มอย่างเป็นทางการ แต่เชื่อได้ว่า พระภิกษุที่มีคุณสมบัติเด่นเหล่านั้น ต้องได้รับความเชื่อถือเป็นพิเศษจากพระภิกษุอื่นๆ เป็นผู้นำโดยธรรมและเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาพระภิกษุอื่นๆ ด้วย

การพัฒนาพระภิกษุ

นอกจากการพัฒนาด้วยการเรียนรู้ตามธรรมชาติ แล้ว สังคมสงฆ์มีกิจกรรม ๒ ประการที่ทำให้พระภิกษุได้พัฒนาตนเอง คือ การทำอุโบสถ และปวารณา

การทำอุโบสถ

เหตุที่มีการทำอุโบสถในสังคมสงฆ์ เกิดจากพระเจ้าพิมพิสาร ได้ทูลพระพุทธเจ้าขอให้พระภิกษุสงฆ์ประชุมกันในวัน ๘ ค่ำ และ ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ เช่นเดียวกับปริพาชกที่ได้ประชุมกันแสดงธรรมให้ประชาชนฟัง พระพุทธเจ้า ทรงอนุญาตตามที่พระเจ้าพิมพิสารทูลขอ ต่อมาทรงกำหนดให้มีการสวดปาฏิโมกข์^๖ เพื่อทบทวนพระวินัยทุกกึ่งเดือน ในวัน ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ เรียกว่า การทำอุโบสถ ระหว่างที่สวดปาฏิโมกข์ พระภิกษุจะได้ทบทวนตนเอง หากปฏิบัติล่วงละเมิดวินัย ก็จะได้ปลงอาบัติ และแก้ไขให้ถูกต้องต่อไป การทำอุโบสถจึงเป็นการย้ำเตือนให้พระภิกษุมั่นคงในแนวทางการประพฤติปฏิบัติที่กำหนดไว้แล้ว

มีข้อความในพระไตรปิฎกที่แสดงถึงความสำคัญของการทำอุโบสถ คือ ครั้งหนึ่ง พระมหากัปปิยะเกิดความลังเลใจว่า ควรจะไปทำอุโบสถหรือไม่ พระพุทธเจ้าทรงทราบแล้ว ได้ตรัสแนะนำให้พระมหากัปปิยะเคารพสักการะอุโบสถและเข้าร่วมทำอุโบสถ แม้ตนเองจะบริสุทธิ์แล้วก็ตาม อีกตอนหนึ่ง พระมหากัสสปะเดินทางจากอันธกวันทวิหารไปพระนครราชคฤห์เพื่อทำอุโบสถ ระหว่างทางต้องข้ามแม่น้ำ ถูกน้ำพัดจวีรเปียก แต่ก็ยังพยายามเดินทางด้วยความยากลำบากเพื่อให้ทันเข้าร่วมอุโบสถ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๔ หน้า ๑๗๒ และ ๑๗๗)

การทำอุโบสถเป็นแบบแผนการปฏิบัติร่วมกันของภิกษุสงฆ์ที่คอยกระตุ้นเตือนสำนึกของพระภิกษุอย่างสม่ำเสมอทุกบัณฑิต แม้พระภิกษุที่ไม่สนใจศึกษาพระวินัยก็จะรู้ได้จากการฟังปาฏิโมกข์ในวันอุโบสถ พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงบัญญัติว่า พระภิกษุจะอ้างว่าไม่รู้บทบัญญัติใน

ปาฏิโมกข์ไม่ได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๒ หน้า ๕๗๗) สำหรับพระอรหันต์ การเข้าร่วมทำอุโบสถนอกจากจะเป็นการช่วยรักษาพุทธประเพณีแล้ว ยังมีส่วนในการแนะนำภิกษุอื่น เมื่อเกิดปัญหาเกี่ยวกับพระวินัยในที่ประชุมสงฆ์ด้วย

ตลอดเวลาของการเป็นพระภิกษุ การศึกษาปาฏิโมกข์เป็นสิ่งที่ต้องกระทำทุกบัณฑิต โดยศึกษาร่วมกันในที่ประชุมสงฆ์ พระภิกษุที่มีปัญหาเกี่ยวกับวินัยสามารถแจ้งสงฆ์ว่า ต้องการจะถามพระวินัยกับใคร แล้วจึงถามขึ้นในที่ประชุมสงฆ์ พระภิกษุที่ถูกถามก็จะแจ้งสงฆ์ว่าตนจะตอบแล้วจึงตอบ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๔ หน้า ๑๘๔-๑๘๕)

การศึกษาพระปาฏิโมกข์เป็นการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิต ทั้งในส่วนที่เป็นภาคทฤษฎี คือ เนื้อความในพระปาฏิโมกข์ และภาคปฏิบัติ คือ การตรวจสอบการกระทำของตนทั้งทางกาย วาจา และใจ

ปวารณา

ปวารณา คือ การเสนอตัวให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนได้ โดยสงฆ์จะประชุมกันในวันออกพรรษาเพื่อแนะนำซึ่งกันและกันให้ประพฤติตนเหมาะสมตามพระวินัย

เหตุที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้พระภิกษุปวารณากันในสงฆ์ก็เนื่องจากพระภิกษุที่อยู่ในโกศคลชนบทปรารถนาให้เกิดความพร้อมเพรียงกัน ประองดองกัน ไม่วิวาทกัน จึงตกลงกันว่าจะไม่ทักทายพูดจาปราศรัยกันตลอดพรรษา โดยต่างคนต่างทำหน้าที่ของตน ถ้าทำงานใดไม่ไหวก็ให้ภิกษุมือเรียกพระภิกษุรูปอื่นมาช่วย แต่ไม่ต้องพูดกัน และพระภิกษุเหล่านี้ก็อยู่ด้วยกันอย่างผาสุกตลอดพรรษา พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องนี้แล้ว จึงทรงอนุญาตให้พระภิกษุที่อยู่จำพรรษา ปวารณาให้โอกาสพระภิกษุที่อยู่ร่วมกันแนะนำตักเตือนการกระทำอันไม่สมควรที่ได้เห็น ได้ยิน หรือ สงสัย ผู้ปวารณาจะได้ปรับปรุงแก้ไขตนเองให้มีพฤติกรรมดีขึ้น

การที่พระภิกษุจะตำหนิพระภิกษุอื่นที่ปฏิบัติไม่เหมาะสม แม้ไม่ใช่วินยปวารณาก็ทำได้ และพระภิกษุที่ได้รับคำบอกเล่าตักเตือน ต้องรับฟัง จะอ้างว่าจะไปตามพระภิกษุอื่น ผู้ฉลาดผู้ทรงวินัยไม่ได้ หากอ้างเช่นนั้นเพื่อที่จะได้ไม่ต้องเชื่อฟังผู้ที่แนะนำตักเตือน (โดยชอบธรรม) ต้องอาบัติปาจิตตีย์ และหากทำตนเช่นนี้เสมอ ถือว่าเป็นผู้ว่ายาก พระพุทธเจ้าทรงกำหนดบทลงโทษสำหรับผู้ว่ายากถึงกับให้สงฆ์สวดประกาศห้ามคือรณ ถ้ายังไม่เปลี่ยนแปลง ต้องอาบัติสังฆาทิเสส^๗ และมาตรการสุดท้าย คือ ลงพรหมทัณฑ์ไม่พูดด้วย ไม่ว่ากล่าวใดๆ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๒ หน้า ๕๗๑, เล่ม ๑ หน้า ๗๒๔, เล่ม ๗ หน้า ๓๑๕)

การที่สงฆ์มีการแนะนำตักเตือนกัน และรับฟังคำแนะนำซึ่งกันและกัน แสดงว่าสังคมสงฆ์มีความเป็นอยู่ร่วมกันในฐานะกัลยาณมิตรที่เอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน และชักนำกันให้ประพฤติปฏิบัติงานตามพระธรรมวินัย นอกจากนี้ยังแสดงถึงความรับผิดชอบซึ่งกันและกัน เป็นการปกครองกันเองในลักษณะของการให้การศึกษาทางธรรม เพื่อส่งเสริมซึ่งกันและกันให้เป็นธรรมวาทีภิกษุ ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญที่จะทำให้การปกครองบริหารสงฆ์ด้วยการประชุมสังฆกรรมเป็นไปโดยธรรม

การปวารณาเป็นวิธีการศึกษาอีกลักษณะหนึ่งในสังคมสงฆ์ โดยที่การปวารณาจะช่วยสร้างลักษณะนิสัยของพระภิกษุให้เป็นผู้ยินดีรับฟังคำแนะนำของผู้อื่น และพร้อมที่จะแก้ไขตนเองเพื่อการขัดเกลากิเลสของตน การปวารณาเป็นวิธีการฝึกฝนซึ่งกันและกัน พระภิกษุที่กล่าวปวารณาต้องฝึกฝนตนที่จะแสดงความอ่อนน้อม ยอมรับฟังคำแนะนำด้วยความเคารพ ทำให้ผู้อื่นเกิดความเมตตายินดีให้คำแนะนำ ในขณะที่เดียวกันพระภิกษุที่จะแนะนำทั่วถึงการกระทำของพระภิกษุที่ปวารณาจะได้ฝึกฝนในการแนะนำผู้อื่นให้เขายอมรับได้ ทั้งนี้จะต้องกระทำบนพื้นฐานของปัญญาและกรุณา ปัญญา คือ รู้สิ่งที่เบญจกสและอกุศล รู้เหตุที่ทำให้เกิดอกุศลกรรม รู้ความดับอกุศลกรรม และรู้วิธีปฏิบัติเพื่อดับอกุศลกรรม

นั่น กรุณาคือความยินดีที่จะช่วยเหลือผู้อื่นให้เจริญในกุศลธรรม

การทำอุโบสถและปวารณาเป็นกระบวนการพัฒนาพระภิกษุ ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการสร้างความเจริญมั่นคงแก่สถาบันสงฆ์ โดยอาศัยหลักกรรมประการหนึ่งคือ อปรีหานิยธรรม

เหตุที่ทำให้สังคมสงฆ์ไม่เสื่อม (อปรีหานิยธรรม)

ดังได้กล่าวแล้วว่า สังคมสงฆ์ไม่มีผู้นำที่มีสิทธิหรืออำนาจเหนือพระภิกษุอื่น ๆ ถ้าจะถือว่า พระภิกษุที่มีคุณธรรมและความสามารถพิเศษ เป็นที่เคารพนับถือของพระภิกษุอื่น เป็นผู้นำสงฆ์ ก็เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ แต่ในส่วนการบริหารปกครองพระภิกษุทุกรูปต้องมีความรับผิดชอบร่วมกันโดยเข้าร่วมประชุมสงฆ์ และสังคมสงฆ์สืบทอดมาได้ถึงปัจจุบันก็ด้วยการประชุมนั่นเอง

พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำพระภิกษุว่า ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อมเป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียวคือ อปรีหานิยธรรม ๗ ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๑๐ ข้อ ๗๐) คือ

๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์
 ๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ
 ๓. ไม่บัญญัติสิ่งทีพระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติ ไม่ล้มล้างสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้
 ๔. เคารพนับถือและรับฟังพระภิกษุผู้ใหญ่เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก
 ๕. ไม่ลุอำนาจตนหาหรือความอยากที่เกิดขึ้น
 ๖. ยินดีในเสนาสนะป่า
 ๗. ตั้งสติระลึกรู้ในใจว่า เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลงาม ซึ่งยังไม่มาขอให้มา ที่มาแล้ว ขอให้อยู่ผาสุก
- ธรรม ๗ ประการนี้จะขอลำดับเฉพาะ ๒ ประการแรก คือ หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ และพร้อมเพรียงกัน

ประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำ
กิจที่สงฆ์จะต้องทำ ซึ่งเป็นสิ่งที่สังฆมอันก็นำไปใช้ได้

การประชุมสงฆ์สมัยพุทธกาลมีลักษณะพิเศษ คือ
พระภิกษุซึ่งเป็นสมาชิกของสังฆมสงฆ์มีสิทธิ์แสดงความคิดเห็นและร่วมตัดสินใจในการงานทุกอย่างของสงฆ์โดย
อิสระ ทำให้เกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมรับผิดชอบในสังฆม
สงฆ์ และพระภิกษุที่เข้าร่วมประชุมก็ได้เรียนรู้ประสบการณ์
ร่วมกัน นอกจากนี้ยังมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมซึ่ง
กันและกันให้เจริญพัฒนาไปถึงเป้าหมายสูงสุดของตนเอง
รวมทั้งเอื้อต่อความมั่นคงของสังฆมสงฆ์ด้วย ดังนั้น
ด้วยวิธีการประชุมสงฆ์ สังฆมสงฆ์จึงเป็นสังฆมแห่งการ
เรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพยิ่ง

สังฆมสงฆ์ : ตัวอย่างสังฆมแห่งการเรียนรู้

สังฆมสงฆ์สมัยพุทธกาล เป็นสังฆมแห่งการเรียนรู้
ซึ่งน่าจะถือเป็นแนวทางตัวอย่างในการบริหารงานองค์กร
ต่างๆ ในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะสังฆมสงฆ์
สามารถสร้างความรู้สึกมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และ
พัฒนาสังฆมสงฆ์ควบคู่ไปกับการพัฒนาตนเองของพระ
ภิกษุทุกรูป ทั้งนี้เนื่องจากสังฆมสงฆ์มีลักษณะต่อไปนี้

ประการแรก สังฆมสงฆ์สมัยพุทธกาลไม่มีการวาง
รูปแบบการบริหารปกครองหรือกำหนดตำแหน่งผู้บริหาร
ปกครอง แต่เป็นการร่วมกันทำหน้าที่ของพระภิกษุผู้อยู่
ร่วมกันในอาวาสหนึ่ง ในลักษณะที่พระภิกษุทั้งหมดมี
สิทธิเท่าเทียมกัน ความเป็นผู้นำของพระภิกษุที่รับหน้าที่
ต่างๆ อยู่ที่คุณสมบัติทางธรรม ซึ่งได้รับการยอมรับ
ตามธรรมอย่างเป็นธรรมชาติ โดยมีพระธรรมวินัยเป็น
แกนหลักที่ทำให้สังฆมสงฆ์ทั้งมวลแม้จะอยู่ต่างอาวาส
ก็มีลักษณะร่วมกันเป็นเอกภาพ

ประการที่สอง จุดประสงค์ของกระบวนการบริหาร
ปกครองสงฆ์ ที่เป็นไปเพื่อรักษาพระธรรมวินัยให้ยั่งยืน
มีคุณประโยชน์ในวงกว้าง คือ จะยังผลที่เป็นความสุข
ความเจริญในการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกในสังฆมสงฆ์
เกื้อกูลให้พระภิกษุแต่ละรูปปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้น

ทุกข์ดับกิเลสได้โดยสะดวก และยังสร้างความเลื่อมใส
ศรัทธาแก่พุทธบริษัท เป็นการเผยแผ่และธำรงพระพุทธ
ศาสนาไว้ในหมู่ชนชาวโลกด้วย

ประการที่สาม วิธีการบริหารปกครองสงฆ์สมัย
พุทธกาล โดยการประชุมสงฆ์ร่วมกันพิจารณา วินิจฉัย
ตัดสินใจ และดำเนินการกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน ตลอดจน
ร่วมกันแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น ล้วนมีจุดมุ่งหมาย
ให้พระภิกษุเป็นผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบเป็นพระภิกษุ
ธรรมวาที

ประการที่สี่ กระบวนการสร้างธรรมวาทีภิกษุ เป็น
กระบวนการให้การศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิตที่มีประสิทธิภาพ
ยิ่ง และมีการติดตามผลอย่างใกล้ชิด ในลักษณะของ
การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ในที่ประชุมสงฆ์
นั่นเอง

การสร้างสังฆมให้เป็นสังฆมแห่งการเรียนรู้ เริ่มได้
ตั้งแต่ระดับครอบครัวทีเดียว โดยที่ผู้ใหญ่ในบ้านเปิด
โอกาสให้เด็กหรือผู้อ่อนอาวุโสกว่าได้เปิดเผยความต้องการ
ของตนและแสดงความคิดเห็นต่อกิจกรรมต่างๆ ของ
ครอบครัว ซึ่งเป็นโอกาสดีที่ผู้ใหญ่จะได้พูดคุยและชัก
นำให้หนีห่างจากความต้องการและความคิดที่ไม่เหมาะสม
ไปสู่ความต้องการและความคิดเห็นใหม่ๆ ที่เหมาะสมกว่า
ความคิดเห็นบางประการที่ไม่สอดคล้องกับความคิดเห็น
ของผู้ใหญ่ แต่ไม่ก่อให้เกิดความเสียหาย ผู้ใหญ่ก็อาจ
จะคล้อยตามความคิดเห็นของเด็กได้บ้าง เพื่อเป็นการ
เรียนรู้ร่วมกัน และเด็กมีความตระหนักในคุณค่าของ
ตนเองต่อความดำรงอยู่และการพัฒนาครอบครัว

ในลักษณะเดียวกัน สถาบันสังฆม หน่วยงาน และ
องค์กรต่างๆ ก็สามารถใช้กระบวนการเดียวกันนี้ ทั้ง
ในการพัฒนาบุคลากร และพัฒนาสถาบัน หน่วยงาน
องค์กรทุกระดับได้เป็นอย่างดี

จากแนวทางการประชุมสงฆ์ที่ต้องอาศัยธรรมวาที
ภิกษุ และ ต้องมีรากฐานของพระธรรมวินัยเป็นแกนอยู่
จะเห็นว่า สังฆมแห่งการเรียนรู้ตามแนวคิดในพระไตรปิฎก

มิใช่สังคมประชาธิปไตยที่คล้อยตามเสียงข้างมาก โดย แต่สังคมสงฆ์มีกระบวนการที่มีประสิทธิภาพในการ ไม่คำนึงถึงความถูกต้อง อีกทั้งมิใช่สังคมที่ให้ความ กล่อมเกลาพระภิกษุให้พัฒนาความรู้ ความคิด และ สำคัญต่อความถูกต้องจนละเลยความคิดเห็นส่วนบุคคล ความประพฤติไปพร้อม ๆ กัน และร่วมกันในหมู่สงฆ์

หมายเหตุและการอ้างอิง

๑. แสดงความยินยอมให้สงฆ์ดำเนินการได้ในเวลาที่ตนไม่ได้อยู่ในที่ประชุมสงฆ์ พระภิกษุผู้ให้ฉันทะแล้ว ต้องยอมรับมติของสงฆ์ ผู้ใดให้ฉันทะแล้วกล่าวติสงฆ์ภายหลัง ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่ม ๒ หน้า ๕๙๖).

๒. พระภิกษุที่รับหน้าที่ทำงานของส่วนรวม เช่น ภินทาคาริก ทำหน้าที่รักษาเรือนคลังเก็บพัสดุของสงฆ์ ภัตตาคาริก ทำหน้าที่แจกอาหาร หรือ กำหนดพระภิกษุไปฉันตามที่มีผู้มานิมนต์ เสนาสนบัญญัติปาปะ ทำหน้าที่ จัดเสนาสนะให้พระภิกษุ อารามิก เปสกะ ทำหน้าที่มอบหมายงานให้คนวัด

๓. ดูรายละเอียดเรื่องปัญหาในสังคมสงฆ์สมัยพุทธกาลได้ในบทที่ ๒ วินธรรม อโศกตระกูล, อภิธานกับการปกครองสงฆ์, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

๔. ยกเว้นพระภิกษุที่มีความผิดติดตัว อยู่ในระหว่างต้องโทษ เรียกว่า อยู่กรรม หรือ อยู่ปริวาส จนกว่าจะอยู่กรรมครบตามที่สงฆ์กำหนด ซึ่งถือว่าพ้นโทษ กลับเป็นภิกษุผู้บริสุทธิ์ดังเดิม เรียกว่า ปกคัตตภิกษุ

๕. พระภิกษุที่มีความเห็นเป็นธรรม กล่าวเป็นธรรม ปฏิบัติถูกต้องตามธรรม

๖. ส่วนหนึ่งของวินัย วินัยของสงฆ์แบ่งเป็น ๒ หมวด คือ วิภังค์และขันธกะ วิภังค์ประกอบด้วย ปาราชิก ๔ สังฆาทิเสส ๑๓ นิสสัคคียปาจิตตีย์ ๓๐ ปาจิตตีย์ ๙๒ ปาฏิเทสนียะ ๔ อนียตะ ๒ เสขยวัตร ๗๕ และ อธิกรณสมณะ ๗ รวม ๒๒๗ ลิกขาบท เรียกว่า ปาฏิโมกข์ ส่วนลิกขาบทในขันธกะ เรียกว่า ลิกขาบทนอกปาฏิโมกข์

๗. เป็นความผิดร้ายแรงรองจากปาราชิก พระภิกษุที่ทำความผิดถึงขนาดต้องอาบัติปาราชิก จะพ้นจากความเป็นภิกษุทันที และผู้ที่ต้องอาบัติสังฆาทิเสส จะต้องอยู่กรรม หรือ อยู่ปริวาส ต้องถูกตัดสิทธิ์ต่าง ๆ ของความเป็นภิกษุ หรือ มีฐานะต่ำกว่าภิกษุผู้บริสุทธิ์ ตลอดระยะเวลาที่อยู่กรรม

บรรณานุกรม

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๑-๒๔. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕. (เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี)

วินธรรม อโศกตระกูล. อภิธานกับการปกครองสงฆ์. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี - สันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

วิสุทธิมคฺคสุต นาม ปกรณวิเสสสุต ปจโม ภาค. อภุจเม วาเร. สยามรฏฺษสุตราชธานี : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

สมนุตปาสาทิกา นาม วินยฎฺฐกถา (ปจโม ภาค) มหาวิภงฺควณฺณนา. อภุจเม วาเร. สยามรฏฺษสุต ราชธานี : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

Peter M. Senge, *The Fifth Discipline : the Art and Practice of the Learning Organization*, London : Century Business, 1990.